

Kovács Csaba József

A nevelési-oktatási és kulturális közszolgáltatások elérhetőségének vizsgálata az Abaúji térségben

Az emberi erőforrás jelentősége fejlődő világunkban egyre inkább felértékelődik, sőt napjainkra már a jóléti társadalom megteremtésének és fenntartásának egyik legfontosabb alapfeltételévé vált. Éppen ebből következik, hogy a humán ellátórendszereknek meghatározó szerepe van egy térség sorsának alakulásában. Az általuk nyújtott szolgáltatások nélkül aligha lehetne biztosítani a helyi közösségek számára az alapvető egészségügyi, oktatási vagy szociális szükségleteket, amelyek hosszútávon befolyásolják a humán tőke minőségét. Gazdasági érdek és társadalmi kötelezettség is egyben, hogy az aprófalvakon még megmaradt, többségében rossz körülmények között élő lakónépesség ellátottsági kérdésével foglalkozunk. Ez a tanulmány ennek a témakörnek egy szűkebb területét, a köznevelési és oktatási ellátórendszer hozzáférhetőségét vizsgálja a helyi lakosság körében az Abaúji térségben.

*Kulcsszavak: humán közszolgáltatás; településfejlesztés; aprófalv; földrajzi elérhetőség
JEL kód: H83; H42; O15; R30*

Bevezetés

Az Abaúji térség az ország azon részéhez tartozik, ahol jelentős mértékben az aprófalvas településhálózat miatt, rendkívül nehéz még az alapszintű közszolgáltatások megfelelő biztosítása is. A helyzet súlyosságát jól mutatja, hogy számos itt elhelyezkedő falu semmilyen helyben elérhető szolgáltatással sem rendelkezik. Ezeken a kis lakónépességű, egymástól elzárt, gyakran jelentősen eltérő korszerkezetű falvakon is megoldást kell találniuk a szakembereknek a kihívásokra. Mindezt úgy, hogy közben a méretgazdaságosság elvét is elengedhetetlen figyelembe venniük a területi ellátási rendszer kialakításakor, hiszen az intézményhálózat gazdaságos üzemeltetése hosszútávon csak egy minimum mérethatár fölött lehetséges. Továbbá akadályt jelent az is a térségben, hogy a lakónépesség számára rendkívül korlátozottak a mobilitási lehetőségek az egyes települések között. Emiatt még nehezebb feladat a területi szervezés során megfelelő méretű ellátási körzeteket létrehozni (Kovács et al. 2008). Ezek a körülmények döntően behatárolják a lehetőségeket az oktatás és nevelés intézményhálózatának szervezésekor is.

Ilyen adottságok mellett nem kétséges, hogy a térség az ország gazdasági-társadalmi szempontból leginkább hátrányos helyzetű területeihez tartozik, még az elmúlt évtizedben kapott nagy összegű támogatások ellenére sem indult meg a térség felzárkózása.

Az ezredfordulót követően, részben az uniós fejlesztési támogatásoknak is köszönhetően, az Abaúji térséggel foglalkozó kutatómunkák száma megnövekedett (pl. Baranyi et al. 2005; Lieszkovszky – Szabó 2009; G. Fekete 2014; Jeney– Varga 2016; Szendi 2017). Ugyanakkor az Európai Unióba történő belépést megelőzően is foglalkoztak a Borsod-Abaúj Zemplén megyében található periférikus helyzetű falvakkal és már az 1970-es évektől kezdve találni ezzel foglalkozó színvonalas tanulmányokat (pl. Beluszky 1977; Sikos T. 1987; G. Fekete Éva 1991). Különösen jelentős kutatási előzmények állnak rendelkezésre a történeti földrajz, a helyi infrastruktúra, a roma szegregáció, a társadalmi-gazdasági felzárkóztatás, valamint a földrajzi elérhetőséggel kapcsolatos témakörökben. Emellett releváns forrásanyagot jelentenek még a hivatásokban készült humánközszolgáltatásokról szóló különféle beszámolók, fejlesztési tervek is.

Munkámban a szolgáltatásokhoz való hozzáférhetőség vizsgálata alatt a helyi lakosság közszolgáltatásokhoz való hozzáféréseinek kutatását értem. Ez egy összetett társadalomtudományi kérdéskör, ezért a földrajzi elérhetőség biztosítása csak az egyik szükséges feltétele annak, hogy az adott közszolgáltatásokhoz mindenki közel azonos lehetőségek mentén férhessen hozzá (Fleischer 2008). A vizsgálatok során a nyújtott szolgáltatások fizikai elhelyezkedése és mennyisége

mellett figyelembe vettem a helyi lakosság jövedelmi helyzetét és mobilitási potenciálját is. Jelen kutatómunka fő célja, hogy egy összetett mutatórendszer alapján osztályozza az ezekhez a szolgáltatásokhoz való hozzáférhetőséget, feltárja a fennálló települési egyenlőtlenségeket. A tanulmányban közölt vizsgálatok fókuszpontjában a közoktatási, közművelődési szolgáltatások, valamint az óvodai ellátás állnak. Lényeges módszertani szempont volt a kutatás során, hogy az elvégzett állapotfelmérés a jövőben megismételhető lehessen. Ennek érdekében széleskörűen elterjedt, rendszeresen hozzáférhető és ellenőrzött forrásokból származó mutatók kerültek bevonásra a vizsgálatokba. Úgy vélem, hogy a hozzáférhetőség települési egyenlőtlenségeinek feltárása és az eszerint kialakított településtípusok hozzájárulhatnak a területi ellátási rendszer optimalizálásához a hátrányos helyzetű térségben.

A tanulmány a szükséges elméleti háttér ismertetésével kezdődik. Ebben a fejezetében egyrészt a közszolgáltatás fogalmának meghatározása, másrészt a magyar közigazgatási rendszert jellemző fontosabb tulajdonságok rövid összefoglalása található meg. Az eredményeket ismertető fejezet az alkalmazott módszertan leírásával kezdődik. Ezt követi a települések helyzetértékelése a kiválasztott mutatók segítségével, amik a demográfiai korösszetételre és a vizsgált közintézmények földrajzi elhelyezkedésére, nyújtott szolgáltatásaira vonatkoznak. A települések egy összetett pontozási rendszerben is értékelésre kerülnek, majd a kapott eredmények rangsorolást követően, különböző településcsoportokba kerülnek. Az utolsó fejezet a főbb következtetések levonásával és a tanulmány rövid összefoglalásával zárul le.

A közszolgáltatás fogalmának értelmezése és szervezési alapelvei Magyarországon

A közszolgáltatások értelmezésének módja nagyban függ attól, hogy milyen tudományterületen belül vizsgálódunk. Ebben a tanulmányban ezúttal célszerű egy közigazgatási jog szerinti megközelítést használni, hiszen a területi ellátási rendszer megszervezése és szabályozása elsősorban a magyar közigazgatási rendszer keretein belül történik meg. Hoffmann (2009) meghatározása alapján minden olyan tevékenység közszolgáltatás, amit az állam jogszabályok útján annak minősít, valamint az állam a szolgáltatás létrejöttében közvetlen vagy közvetett módon részt vesz (pl. szabályozás, finanszírozás, szolgáltatásnyújtás útján).

Két nagy csoportra lehet osztani ezeket a tevékenységeket: a műszaki és a humán közszolgáltatásokra. A tanulmányban vizsgált humán közszolgáltatások pedig tovább oszthatók a közoktatási, a közművelődési, az egészségügyi és a szociális szektorokra (G. Fekete et al. 2013). Noha a keretrendszer általában ettől nem igen tér el, az már korszakonként és országonként nagyon változó, hogy egész pontosan melyik szolgáltatások tartoznak bele ezekbe a szektorokba.

Minden állam esetében, így Magyarország esetében is, megfigyelhetők olyan jellemző történelmi-kulturális sajátosságok, amelyek nagymértékben befolyásolják a humán ellátás intézményi rendszerét (van Oorschot 2006). Az Esping-Andersen (1991) munkássága által elterjedt terminológia alapján a legtöbb európai ország besorolható a liberális (angolszász), az északi (skandináv) vagy a kontinentális (bismarcki) jóléti rendszerekre. Hazánkban, főként történelmi okokból, a kontinentális jóléti modell alapján szerveződött a közszolgáltatási ellátórendszer.

Ez egy tágabb, német minta alapján átvett értelmezését jelenti az ellátórendszernek, ami alapján hagyományosan a humán szolgáltatások körébe tartozik az egészségügy, a szociális ellátások, az oktatás, a kutatási és a kulturális szolgáltatások (Hoffman 2019). Jellemző erre a jóléti modellre, hogy jelentős a társadalombiztosítási rendszerek dominanciája benne. Ennek az egyik legfontosabb oka, hogy az angolszász megközelítéssel szemben, viszonylag kis mértékben vonják be a magánszférát az ellátási feladatok megoldásába. Míután ez a rendszer a jövedelmi elvonásokon alapszik, általában a kenyérkereső, magasabb jövedelmi helyzetű emberek a rendszer kedvezményezettjei. Ugyanakkor az angolszász jóléti országoknál nagyobb mértékben avatkozik be a társadalmi egyenlőtlenségek alakulásának folyamatába, a beszedett forrásokat újra elosztja az egyes társadalmi csoportok között). Helyi szinten megfigyelhető egy széleskörű, de korlátozott mértékű szervezeti önállóság a hazai rendszerben, de emellett rendkívül erős a központi irá-

nyitás szerepe is. A szociális (humán) ellátási rendszer működtetésének fontos pillérét adják az önkormányzatok, valamint az állami-önkormányzati tulajdonú non-profit vállalatok és az egyház is (Hoffman 2019). Az egyház szerepe különösen lényeges a tanulmány témáját adó oktatási és nevelési szolgáltatások esetében.

Ebben a szociális értelemben a lehetőségekhez képest nagyvonalúnak tekinthető rendszerben már évtizedek óta komoly kihívást jelent a gazdasági fenntarthatóság kérdése. Jelentős részben ennek volt köszönhető, hogy a rendszerváltás óta többször is felmerült az önkormányzatok megreformálásának igénye. Ennek megfelelően több alkalommal is történtek módosítások, azonban az önkormányzati rendszert jelentős mértékben érintő, szerkezeti átalakítások csupán a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény életbelépésével történt meg (Hoffmann 2013). Ez a szabályozás leváltotta a korábban hatályos helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvényt. Az új törvény szerint már nem az önkormányzatok, hanem az állam kötelezettsége lett az általános iskolai oktatás és nevelés feladatellátása. Ugyanakkor a humán alapellátás nagyrésze változatlanul az önkormányzat feladatellátási kötelezettségei közé tartozik. A teljesség igénye nélkül, csak a legfontosabbakat felsorolva, idetartozik a bölcsődei és az óvodai ellátás, az egészségügyi alapellátás, szociális, gyermekjóléti és a gyermekvédelmi szolgáltatások is. Érdemes kiemelni az új önkormányzati törvény mellett az 2011. évi CXCV. törvényt a nemzeti köznevelésről. Emellett a 2015. évi CXXXIII. törvény pedig az egészségügyi alapellátásról rendelkezik. Fontos jogi szabályozási kereteket ad a magyarországi humán közszolgáltatások rendszerének még az 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról, a II., III. és IV. fejezet a pénzbeli, természetbeni ellátásokat és a személyes jellegű szolgáltatásokat szabályozza.

Eredmények

Alkalmazott módszertan

A tanulmányban megvizsgált Abaúji térség 24 hátrányos helyzetű települést foglal magában. Ez a térség a Miskolci Egyetem „Kreatív Régió” felsőoktatási kiválósági programjában került lehatárolásra, hivatalosan nem létezik a magyar közigazgatásban ilyen elnevezésű terület egység. A kutató falvak az egykori Abaúj vármegyéhez tartoztak, innen származik a kialakított térségnek az elnevezése. Az elemzésekhez felhasznált demográfiai és társadalmi-gazdasági adatok a KSH adatbázisából származnak. Emellett a Google Maps alkalmazásról, a köznevelés információs rendszerének központi honlapjáról, valamint a menetrendek.hu weboldalról kerültek még adatok kiválogatásra. Az elemzésekhez szükséges digitális térképek a MapInfo 16.0 térinformatikai szoftver felhasználásával készültek el.

A hozzáférhetőség összetett mutatóval történő értékelése Bennett-féle eljárással készült (lásd bővebben: Bennett 1954; Nemes-Nagy 2005). Ezt a mérési módszert jellemzően több dimenziós területi jelenségek vizsgálatához alkalmazzák, ezért az elérhetőségi vizsgálatokhoz is jól használható. A regionális tudományterületen belül széleskörűen elfogadott, bár ahogy minden módszernek, úgy ennek is vannak korlátai (pl. nem veszi figyelembe az egyes mutatók súlyozását). Ugyanakkor népszerűsége nagyban köszönhető annak, hogy már kis elemszám mellett is alkalmazható módszer és egyszerűsége miatt statisztikai programcsomag nélkül, alapvető matematikai műveletekkel elvégezhető a szükséges számítások (1. ábra).

$$BEN_j = \sum_{i=1}^n \frac{z_{ji}}{n}$$

1. ábra: Bennett-mutató képlete

Forrás: Nemes-Nagy (2005) Regionális elemzési módszerek, V. fejezete, 16. oldal

A vizsgálatok során az egyéni mobilitási potenciál és a közszolgáltatások földrajzi elhelyezkedése volt a két legfontosabb vizsgálati dimenzió tanulmányomban. Ennek megfelelően a választott mutatók a demográfiai, a jövedelmi helyzetre, a közintézmények földrajzi elhelyezkedésére, a közlekedési és hírközlési infrastruktúra állapotára, valamint a települések közművelődési szolgáltatásokkal való ellátottságára vonatkoztak. Annak érdekében, hogy a módszer alkalmazásakor a mutatók egymással összevethetők legyenek, minden esetben meghatározásra kerültek az egyes mutatók maximumértékei, majd az így kapott eredmények a maximumértékhez viszonyítva százalékos formában lettek kifejezve. Az így kialakított értékek átlaga képezi a települési értékeket. Ez alapján az egyes települések természetes töréspontok osztályozási módszerrel különböző csoportokba kerültek besorolásra.

A nevelési-oktatási és kulturális közszolgáltatások elérhetőségének vizsgálata

Az állapotvizsgálat lényeges része a nevelési-oktatási közszolgáltatások hozzáférhetőségének alaposabb felmérése, hiszen a helyi óvodák és iskolák alapjaiban meghatározzák a térség lehetőségeit. A helyzet megértéséhez szükséges ismerni a népesedési folyamatokat, mert ez vezetett a jelenlegi demográfiai kép kialakulásához. Ezen belül kiemelten fontos a fiatal korcsoport vizsgálata, mert ők nyilvánvalóan nagyobb mértékben érintettek az ilyen típusú szolgáltatások igénybevételében, mint az idősebb korosztályok.

Ennek érdekében először a 0-14 éves állandó népesség változása került elemzésre 2004-ről 2017-re a térségen belül (1. táblázat). A táblázat adatai alapján egyértelműen megállapítható, hogy az Abaúji térség településeit nem lehet egységesen kezelni. 13 településen az Európai Unió csatlakozása óta csökkent a helyi fiatalok száma, 11 településen népességnövekedés figyelhető meg. Ugyanakkor ezen belül is jelentős egyenlőtlenségek figyelhetők meg a települések között. A vizsgált időszakban a járasszékhely, Encs elvesztette 2004-es 0-14 év közötti népességének körülbelül negyedét, Krasznokvajda csaknem 40%-át, de vannak olyan települések, amelyek esetében 2017-re már a felét sem érte el a korábbi gyermeklétszám (pl. Büttös, Lítka). Ezzel szemben érdemes kiemelni még néhány nagyobb falut a térségben, ahol dinamikus népességnövekedés volt tapasztalható. Hernádvécse abszolút létszámváltozást tekintve kiemelkedik a térségben. Ha a népesedési trendet 1991-től vizsgáljuk, akkor viszont további két faluban, Csenyété és Fáj esetében, szintén százas nagyságrendben növekedett a 0-14 évesek száma (Hernádvécse: 141 fő, Csenyété: 119 fő, Fáj: 120 fő).

1. táblázat: 0-14 év közötti állandó népesség változása az Abaúji térségben, 2004-2017

népességcsökkenés			népességnövekedés		
település	létszám-változás (fő)	népességszám (0-14 év) 2004-hez viszonyítva (%)	település	létszám-változás (fő)	népességszám (0-14 év) 2004-hez viszonyítva (%)
Encs	-376	74	Hernádvécse	129	160
Krasznokvajda	-54	61	Fáj	34	125
Forró	-42	93	Felsőgagy	27	163
Detek	-22	65	Baktakék	24	113
Szalaszend	-20	92	Csenyété	23	111
Büttös	-19	44	Hernádpetri	15	122
Fancsal	-15	78	Beret	9	114
Lítka	-13	13	Szemere	9	109
Szászfá	-11	61	Pusztaradvány	7	111
Fulókércs	-8	94	Gagyapáti	6	700
Pamlény	-5	58	Keresztéte	3	400

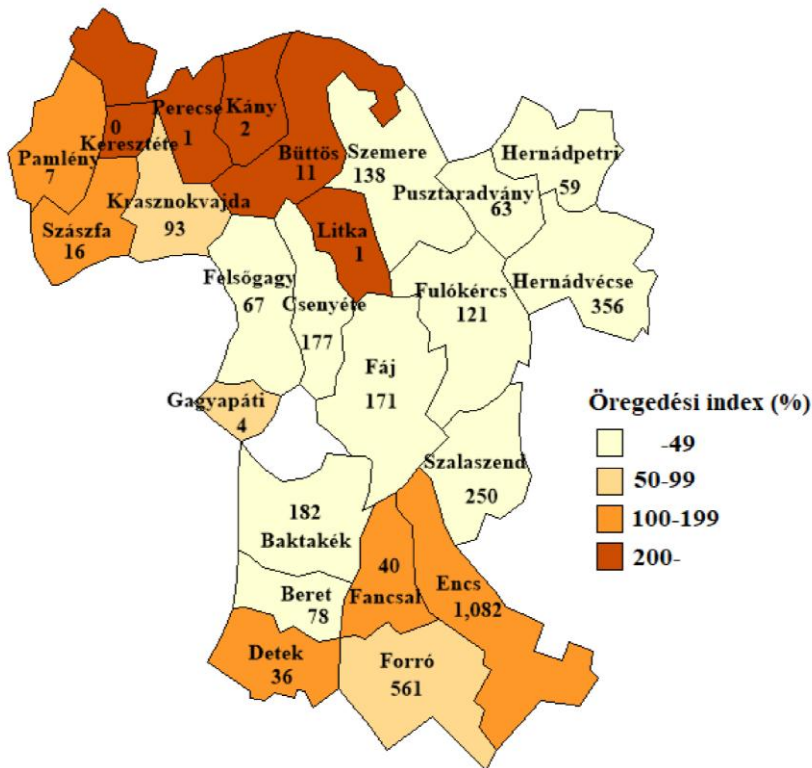
népességcsökkenés			népességnövekedés		
település	létszám- változás (fő)	népességszám (0-14 év) 2004-hez vi- szonyítva (%)	település	létszám- változás (fő)	népességszám (0-14 év) 2004-hez vi- szonyítva (%)
Kány	-3	57			
Perecse	-1	50			
Abaúji térség	-303	92			
B-A-Z megye	-24487	81			

Forrás: saját szerkesztés, KSH adatok alapján

Az 1. táblázat alapján megállapítható, hogy a térség településeinek felében az elnéptelenedés, míg másik részén pedig a hátrányos szociális helyzetben lévő népesség gyorsütemű szaporodása jelent társadalmi problémákat. A kiegyensúlyozottnak tűnő térségi átlag ellenére az is megállapítható, hogy csupán néhány, dinamikusan növekvő népességű falu az oka annak, hogy az Abaúji térségben alacsonyabb mértékű népességcsökkenést tapasztalni, mint a borsod-abaúj-zemplén megyei átlag.

Az érintett települések földrajzi elhelyezkedése is fontos információ a kutatás az szempontjából (2. ábra). Az alábbi térképen az Abaúji települések 0-14 év között lakosság száma olvasható le, a színek pedig az öregedési index értéksorozatjait mutatják 2017-re vonatkozóan. Megállapítható, hogy a térség demográfiai korszerkezete a legtöbb településen erőteljesen eltorzult napjainkra. Egyrészt a településhálózat közepén a rendkívül fiatal korszerkezettel, egyben nagyszámú gyermekkorúval rendelkező falvak találhatók. Ezzel szemben pedig a térség északnyugati részén jóval kisebb méretű, elöregedett településeket találunk. Emellett csak elvétve, néhány esetben találni viszonylagosan kiegyenlített korszerkezetű települést. Ahogy az előzetesen is várható volt, a legjobb értéket a járásközpont érte el. Encsen csaknem megegyezik az időskorúak és a gyermekek aránya.

A demográfiai folyamatok oda vezettek, hogy 2017-re már ez a kettősség az ellátási rendszerben is jól érzékelhetővé válik. A térség földrajzilag jól elkülöníthető, északnyugati része tanulói létszámhiánnyal küzd, több település esetében gyakorlatilag már nincsenek gyermekek (Perecse, Keresztéte, Kány, Litka). Számos településen pedig csak néhány fiatal maradt (Pam-lény, Gagyapáti, Szászfá), amit a többnyire hasonlóan nehéz helyzetű környező településekkel való összevonásokkal is nehéz kezelni. A térség középső részén pedig a rohamosan növekvő gyermekszám jelent az intézményhálózat hatékony működtetésére nézve komoly kihívásokat.

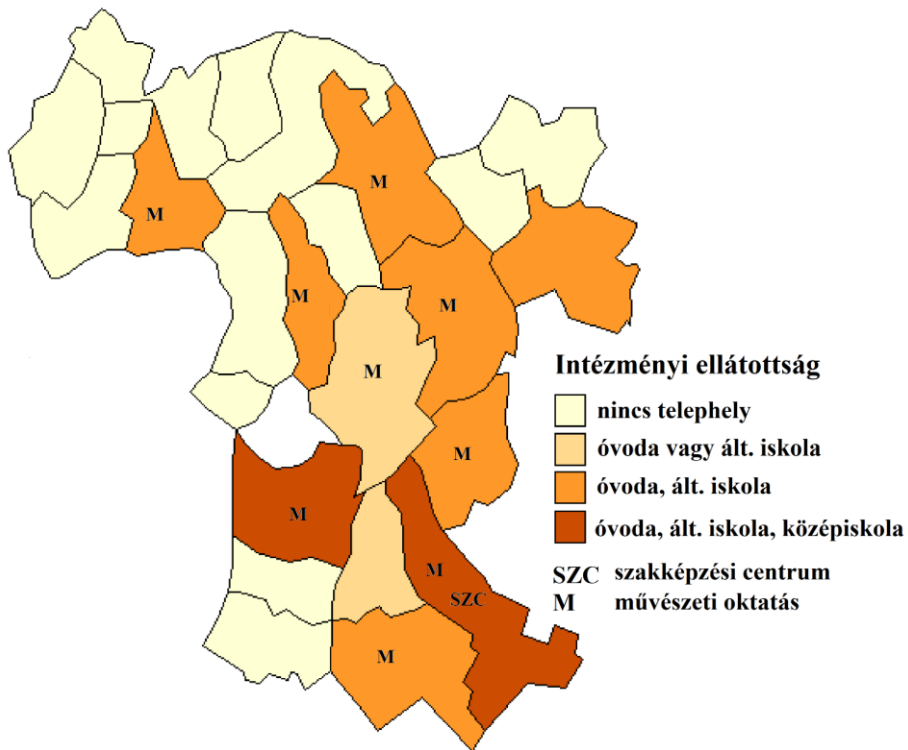
2.ábra: Öregedési index és 0-14 éves lakónépesség az Abaúji térségben, 2017

Forrás: saját szerkesztés, KSH adatok alapján

Megjegyzés: a településnevek mellett a 14 év alatti lakónépesség száma olvasható

A köznevelési-oktatási közintézmények földrajzi elhelyezkedése visszatükrözi a népesedési folyamatokat, hiszen döntően meghatározza az üzemeltetési lehetőségeket (3. ábra). A 24 térségben található településből 13 faluban már semmilyen telephely nem működik, az ott lakó 345 gyermeknek utaznia kell, hogy óvodába és/vagy általános iskolába járhasson. Az ábra jól szemlélteti, hogy ez a probléma leginkább a térség észak-nyugati településeit érinti. Ugyanakkor pozitív ténynek számít, hogy az alapfokú művészeti oktatás Hernádvécse kivételével minden általános iskolával rendelkező településen biztosított. Középfokú oktatási intézményeket két településen, a járasszékhely Encsen és Baktakéken találni.

A felnőtt lakosság helyzete némileg különbözik a gyermekekéktől, mert ők már nem tankötelesek, érintettségük így jóval alacsonyabb. Ha részt vesznek a közoktatásban, akkor pedig többnyire nem nappali képzésben teszik azt meg, hanem más képzési formában. Esetükben kiemelkedő jelentősége van az Encsen működő szakképzési centrumnak, ahol új szakmákat tanulhatnak.

3.ábra: Helyben elérhető nevelési-oktatási intézmények az Abauji térségben, 2019
Forrás: saját szerkesztés, a KIR (Köznevelés Információs Rendszere) alapján

Az állapotvizsgálat kiterjedt a közművelődési szolgáltatások elemzésére is, amiben a lakosság teljes egészségének, viszonylag egyenlő esélyek biztosítása mellett, fontos lenne megfelelő mennyiségű és minőségű programokat szervezni minden településen (2. táblázat). Ugyanakkor a közoktatással és neveléssel ellentétben ezek nem naponta nyújtott szolgáltatások, nem szükséges olyan mértékben törekedni a különbségek teljes felszámolására, mint az előbbi esetben. Encs kiugróan kedvező helyzete nem jelent váratlan megállapítást, ugyanakkor jól látható az is, hogy az egyes értékek nem követik minden esetben a településméret szerinti rangsort. Csenyéte és Felsőgagy mind a rendszeres művelődési foglalkozások, mind a kulturális rendezvények számában jó mutatóval rendelkeznek. Krasznokvajda és Baktakék települési könyvtára pedig a leltári állományt tekintve tekinthető kedvező helyzetű településnek.

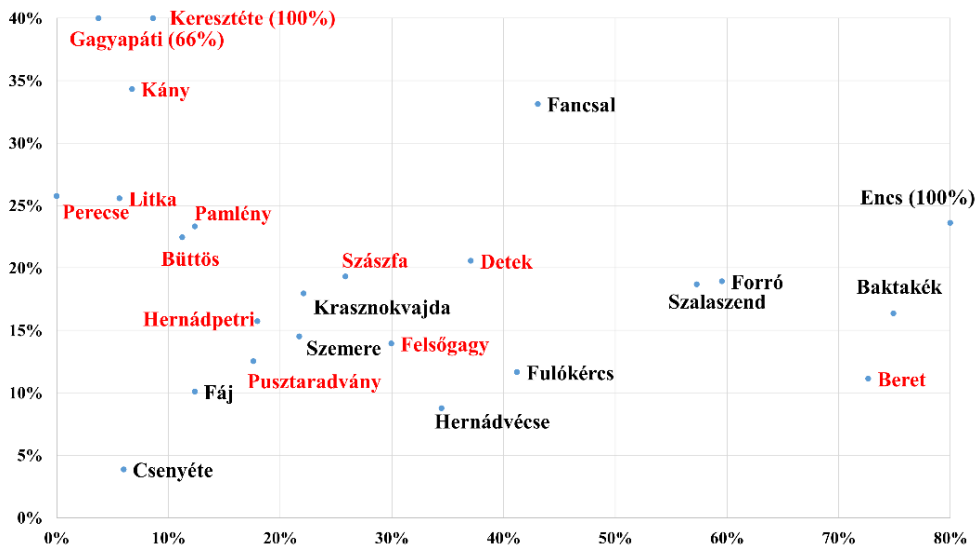
Napjainkban az információhoz való hozzáférés egyik legfontosabb csatornája az internet, ezért lényeges vizsgálati szempont ezeknek a településeknek az internetellátottsága is. Amiatt is, mert ezeknek a földrajzilag is elzárt falvaknak különösen nagy lehetőségeket nyújthat a szükséges szolgáltatások biztosításához. Ennek ellenére, a gazdasági-társadalmi mutatók alapján teljesen érthető okokból, rendkívül nagyra számít az elmaradottsága a térségnek nemcsak országos, hanem megyei viszonylatban is. Jó néhány településen nem éri el még a megyei átlag töredékét sem az 1000 lakosra jutó internetelőfizetések száma. A 100 előfizetés alatti értékek még azzal együtt is nagyon rossznak számítanak, hogy vélhetően az egy háztartásra jutó értékek több településen is kicsit javítanának az összképen. A térségi átlag a megyeinek nagyjából 2/3-át adja, ami pedig különösen aggasztó, hogy még a járásközpont sem haladja meg ezt az értéket.

2.táblázat: Közművelődési szolgáltatások és internet ellátottság az Abaúji térségben

Település	települési könyvtá- rak egységeinek száma (leltári állomány), 2016	rendszeres művelődési foglalkozások száma, 2017	kulturális rendezvé- nyek száma, 2017	1000 lakosra jutó internetelőfizetések száma, 2017
Baktakék	12434	20	10	141
Beret	1760	12	9	120
Büttös	1760	5	5	143
Csenyéte	1760	57	167	6
Detek	2631	12	7	138
Encs	38525	206	76	224
Fáj	1760	10	2	35
Fancsal	1361	0	6	185
Felsőgagy	559	65	21	120
Forró	4689	25	14	170
Fulókércs	328	0	6	116
Gagyapáti	1760	12	3	37
Hernádpetri	1760	0	8	104
Hernádvécse	2961	0	10	77
Kány	1760	0	4	150
Keresztéte	1760	0	5	57
Krasznokvajda	8125	0	18	143
Litka	130	3	2	104
Pamlény	1760	0	0	60
Percse	1760	0	4	148
Pusztaradvány	1760	0	10	79
Szalasend	7627	10	7	142
Szászfa	1760	0	2	130
Szemere	5377	0	12	137
Abaúji térség	105867	437	408	164
B-A-Z megye	3710849	55550	18390	237

Forrás: saját szerkesztés, KSH adatok alapján

Érdeemes a közlekedési eszközökkel való ellátottságát is megvizsgálni a térségnek, hiszen a mobilitási potenciál ugyancsak meghatározó tényező a hozzáférhetőség esetében. Az Abaúji térség településein jelenlévő egyenlőtlenségeket egy pontdiagram segítségével jól lehet ábrázolni (4. ábra). A pontdiagram függőleges tengelye a települési adatsor maximumértékéhez viszonyított, százalékban mért személygépkocsi ellátottságát mutatja. A vízszintes tengelyen a szomszédos településekre közlekedő közvetlen autóbuszjáratok sűrűsége látható, a térségen belül összegyűjtve, ugyancsak a maximumértékhez viszonyítva, iskolai tanítási napokra kiszámolva. A nevek színezése az intézményi ellátottságát, illetve az ellátatlanságát jelöli a településnek. Amennyiben a település neve pirossal szerepel a diagramon, akkor ott semmilyen nevelési-oktatási közintézmény nem működik jelenleg, míg a feketével jelölt településen legalább egy darab, aktív státuszú telephely található.

5.ábra: Mobilitási egyenlőtlenségek az Abaúji térségben, 2017

Forrás: saját szerkesztés, a KSH és a menetrendek.hu adatbázisa alapján

Megjegyzés: x tengely: autóbuszjárat-sűrűség; y tengely: 1000 lakosra jutó személygépkocsi száma (legmagasabb települési értékhez viszonyítva)

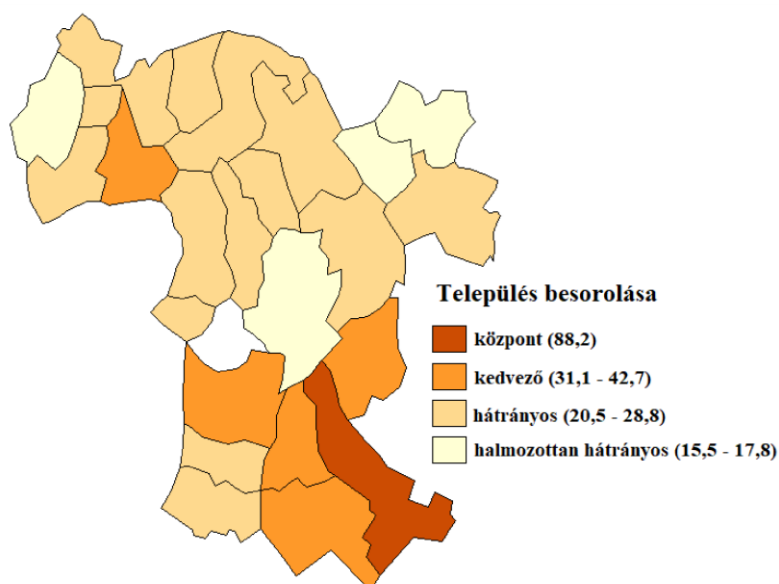
A pontdiagramról leolvasható, hogy az intézményi ellátottság szempontjából hátrányos helyzetű, pirossal jelölt települések többségében a tömegközlekedési lehetőség is kedvezőtlenek. Ez alól csupán Beret számít kivételnek, ahol az autóbuszközlekedési feltételek a legjobbak között található a térségben. A személygépkocsi ellátottsága ezeknek a településeknek általában ugyanakkor némileg jobb, mint a térség többi részén. Keresztéte és Gyagyapáti kiemelkedik a térségen belül, de az ellátatlan települések nagyrésze is a rangsor első felében található. Fontos azt is hozzátenni, hogy a térség, négy település kivételével (Fancsal, Kány, Gyagyapáti, Keresztéte), nem éri el az országos átlagot a személygépkocsi-ellátottság szempontjából (316 szgk./1000 fő). Emellett az alacsony jövedelmi viszonyok is megnehezítik sokaknak a rendszeres gépkocsihasználatot. A legrosszabb helyzetben Fáj és Csenyéte van a térségen belül, hiszen ezeken a településeken az autókocsi ellátottság, valamint a tömegközlekedési lehetőségek is gyengék.

A demográfiai, közlekedési, intézményi és jövedelmi szempontok az elemzés során nemcsak külön-külön lettek kiértékelve, hanem egy összetett mutatórendszer alapján is. A Bennett-féle eljárás alkalmazásával a társadalmi értelemben vett hozzáférhetőségben megfigyelhető egyenlőtlenségek kerültek kimutatásra a települések között.

Az alábbi mutatók kerültek felhasználásra, amelyek minden esetben a települési adatsor maximumértékéhez viszonyítva, százalékos formában lettek kiszámítva:

- Autóbuszjárat-sűrűség, 2019
- 1000 lakosra jutó személygépkocsi száma, 2017
- 1000 főre jutó internetelőfizetés szám, 2017
- Vásárlóerő index, 2015
- Köznevelési és oktatási intézményi ellátottság, 2019
- Települési könyvtárak egységeinek száma (leltári állomány), 2016
- Kulturális rendezvényeken részt vevők száma, 2017
- Rendszeres művelődési foglalkozások száma, 2017

Az elkészült index alapján létrejött egy települési rangsor. A térség települései természetes töréspontok osztályozási módszerrel 4 csoportba lettek besorolva annak érdekében, hogy a hasonló helyzetben lévő települések egy csoportot alkossanak (5. ábra).

5. ábra: A köznevelési-oktatási intézmények hozzáférhetősége az Abaúji térségben

Forrás: saját szerkesztés, KSH és KIR adatok alapján

A különböző mutatók egyesével történő elemzését követően már előzetesen is számítani lehetett arra, hogy a járásszékhely kiemelkedik az összesített rangsorból is. Encs közvetlen közelében, Krasznokvajda kivételével, a térség déli részén helyezkednek el még kedvező helyzetű települések (Baktakék, Fancsal, Forró, Szalaszend). Ugyanakkor jócskán lemaradva, Encs pontszámának a felét sem érik el ezek a falvak. A vizsgált települések többsége (14 db) a hátrányos helyzetű kategóriába került, amelyek az északi részén található az Abaúji térségnek. Ezeken a területeken Krasznokvajdának fontos szerepe van a területi ellátásban, a térség egyik alközpontjának tekinthető falu. A kapott rangsort elemezve viszont némileg meglepő lehet, hogy a legrosszabb kategóriába besorolásra került négy település nem esik egybe sem közlekedési, sem pedig demográfiai értelemben véve a legrosszabb helyzetű falvakkal. Sokkal meghatározóbbak ezeknél a településeknél a jövedelmi és az egyéb gazdasági tényezők hatása. Ezekről a településekről megállapítható az is, hogy nem alkotnak egységes földrajzi területet, szigetszerűen helyezkednek el a térségben belül (Fáj, Hernádpetri, Pamlény, Pusztaradvány).

Összefoglalás

Az országos átlaghoz viszonyítva a vizsgált térség egésze hátrányos helyzetben van a köznevelési-oktatási és a közművelődési szolgáltatásokkal való ellátottság tekintetében. A meglévő infrastruktúrához azonban a települések nem egyenlő mértékben férnek hozzá, az itt elhelyezkedő falvak több, jól elkülöníthető csoportba sorolhatók. Jelenleg csupán a járásközpont és a vonzáskörzetébe tartozó néhány déli elhelyezkedésű településen tapasztalható megyei viszonylatban is az átlagot közelítő ellátási szint. Ezen a jövőben mindenképpen változtatni szükséges. Igaz ugyanakkor az is, hogy a vizsgált terület népességének döntő többségét ezek a települések adják és az Abaúji térség többi részéhez képest jónak tekinthető demográfiai folyamatok jellemzik őket. Mindeközben a térség észak-nyugati részén fekvő falvak legfőbb problémáját az elnéptele-

nedés jelenti, ahol már csak ritkán születnek gyermekek. Mivel ezek a települések nem képesek helyben megoldani az oktatási-nevelési feladatellátást, ezért több faluból is rendszeresen ingázásra kényszerülnek az alapvető közszolgáltatások igénybevételének érdekében. A fennálló helyzetet súlyosbítja, hogy jellemzően épp ezek a települések a legnehezebben megközelíthetők, rossz közlekedési adottságokkal rendelkeznek. A tanulmányban ismertetett index és a terepi megfigyelés alapján megállapítható, hogy a térség északi részében Krasznokvajda központi szerepet tölt be a településhálózatban, biztosítja a környező települések alapszintű ellátását. A középső és észak-keleti települések lakossága jóval fiatalabb korszerkezetű, nem okoz gondot a legtöbb faluban a helyi iskolák és óvodák működtetése. Szemben az észak-nyugati kisebb településekkel, ezekben a fálvakban jobbak a közlekedési összeköttetések a járasközponttal, ami jelenleg minden vizsgálati szempont tekintetében kiemelkedik a nyújtott közszolgáltatások mennyiségét és minőségét tekintve. Ezeket a lehetőségeket ugyanakkor nem tudja megfelelően kihasználni a helyi lakosság, mert a népesség jelentős része szociálisan hátrányos helyzetűnek számít. Az egyik szélsőséges példa erre Encs város közvetlen szomszédságába tartozó Fáj, ami az egész térségben az egyik legalacsonyabb összesített értéket kapta.

A demográfiai folyamatok érdemi változtatására rövidtávon egészen biztosan nincs esély ezekben a fálvakban, ezért a helyzethez való alkalmazkodást tartom az egyetlen megoldási lehetőségnak. Az egyenlőtlenségek csökkentésének érdekében célszerű lehet a digitális szolgáltatások nagyobb mértékű támogatása, különösen a hátrányos helyzetű térség periférikus helyzetű településein. A vizsgált mutatók ugyanakkor azt is jelzik, hogy ehhez az internetelőfizetések számának növelésére lenne szükség. Ennek jelenleg gátja az alacsony iskolázottsági szint, pedig nagy szükség lenne a lakosság digitális írástudásának fejlesztésére.

Irodalomjegyzék

1990. ÉVI LXV TÖRVÉNY: a helyi önkormányzatokról
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?dbnum=1&docid=99000065.TV&mahu=1>
 (letöltve: 2019.06.13.)
1993. ÉVI III. TÖRVÉNY: a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300003.TV> (letöltve: 2019.06.13.)
2011. ÉVI CXCV. TÖRVÉNY: a nemzeti köznevelésről
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100190.TV> (letöltve: 2019.06.13.)
2011. ÉVI CLXXXIX. TÖRVÉNY: Magyarország helyi önkormányzatairól
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100189.TV> (letöltve: 2019.06.13.)
2015. ÉVI CXXIII. TÖRVÉNY: az egészségügyi alapellátásról
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1500123.TV> (letöltve: 2019.06.13.)
- BARANYI, B. – G. FEKETE, É. – KONCZ, G. (2005): A roma szegregáció kutatásának területi szempontjai a halmozottan hátrányos helyzetű encsi és sellyei-siklósi kistérségekben. In: Baranyi, B. (szerk.): Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben. Budapest: MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Gondolat Kiadó. pp. 13-29.
- BELUSZKY, P. (1977): Krasznokvajda – Egy alsófokú központ gondjai a Csereháton. Földrajzi Értesítő 26. évfolyam, 3–4. szám, pp. 349-386.
- BENNETT, M. K. (1954): The World's Food. New York, USA: Harper and Row.
- C-DATA TÉRKÉPTÁR: www.menetrendek.hu (letöltve: 2019.06.13.)
- ESPING-ANDERSEN, G. (1991): Mi a jóléti állam? In Ferge, Zs., Lévai, K. (szerk.): A jóléti állam. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszék. pp. 116-135.
- FLEISCHER, T. (2008): Az elérhetőségről: Az elérhetőség fogalma In: Közúti és Mélyépítési Szemle: Az Útalap és a Közlekedéstudományi Egyesület Lapja, 58. évfolyam, 1-2.szám, pp. 1-6.

- G. FEKETE, É. – PÉTER, ZS. – SIPOSNÉ NÁNDORI, E. – LIPTÁK, K. – HEGYI-KÉRI Á. (2013): Területi politikák és stratégiák. Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudomány Kar
- G. FEKETE, É. (1991): Egy elmaradott térség felzárkózásának történeti-földrajzi lehetőségei. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 28-29.szám, pp.351-377.
- G. FEKETE, É. (2014): Dél-csereháti aprófalvak innovatív fejlesztése. Szellem és Tudomány, 5. évfolyam, 2–3. szám, pp. 54-69.
- HOFFMANN, I. (2009): Önkormányzati közszolgáltatások szervezése és igazgatása - Az elmélet és a gyakorlat tükrében. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó
- HOFFMANN, I. (2013): A területi szociális közszolgáltatások igazgatása – nemzetközi kitekin-téssel, a közelmúlt és a jelen magyar szabályozásának tükrében. Esély Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat, 24. évfolyam, 4. szám, pp. 51-72.
- HOFFMANN, I. (2019): A humán közszolgáltatások köre, értelmezése és csoportosítása. Közjo-gi Szemle, 12. évfolyam, 2. szám, pp. 1-6.
- JENEY, L. – VARGA, Á. (2016): A felzárkóztatás eredményei és kudarcai az Encsi járásban. Területi Statisztika, 56. évfolyam, 2. szám, pp. 183-208.
- KOVÁCS, K. – LADOS, M. – SOMLYÓDYNÉ PFEIL, E. (2008): Közszolgáltatás-szervezési kihívások kistelepülési környezetben. In: Kovács, K. – Somlyódyné Pfeil, E. (szerk.): Függőben. Közszolgáltatás-szervezés a kistelepülések világában. Budapest: KSZK ROP 3.1.1. Programigazgatóság. pp. 9-44.
- KSH: Központi Statisztikai Hivatal hivatalos oldala: www.ksh.hu (letöltve: 2019.06.13.)
- LIESZKOVSZKY, J. P. – SZABÓ, SZ. (2009): A Krasznokvajdai mikrotérség közlekedési szo-kásai. Tér és Társadalom, 23. évfolyam, 4. szám, pp. 117-135.
- OKTATÁSI HIVATAL: A köznevelés információs rendszerének központi oldala: www.kir.hu (letöltve: 2019.06.13.)
- NEMES-NAGY, J. (2005): Összetett jelenségek, osztályozás, regionalizálás. In: Nemes-Nagy, J. (szerk.): Regionális Elemzési Módszerek (Regionális Tudományi Tanulmányok 11.). Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE, Regionális Tudományi Kutatócsoport: http://geogr.elte.hu/ref/REF_Kiadvanyok/REF_RTT_11/RTT-11-05-osszetett.pdf (le-töltve: 2019.06.13.)
- SIKOS T., T. (1987): A falusi települések lakossági infrastruktúrájának elemzése Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Tér és Társadalom, 1. évfolyam, 4. szám, pp. 49-71.
- SZENDI, D. (2017): The connection of EU supports and the taxable income per capita in the Northern Hungarian Region, for the 2007-2013 period. DETUROPE 9. évfolyam, 3.szám, pp. 42-60.
- TEIR: Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer hivatalos oldala: www.teir.hu (letöltve: 2019.06.13.)
- VAN OORSCHOT, W. (2006): Making the difference in social Europe: deservingness perceptions among citizens of European welfare states. Journal of European Social Policy 1. évfolyam, 16. szám, pp. 23-42.